

arh. Miodrag D. Bajković

**iz Građanah - svr' Oberah
Riječka nahija**

**BEŠEDA PRIPRAVLJENA ZA SKUPIŠTE
NA ZAČIR - PRI VODI "LIJESKA"
1. septembra 2019.**

Moje osobito poštovanje svima.

Zanago se iskreno i silno radujem što sam večeras na ovome mjestu - skupa sa vama.

Jedanak ili jednomašice želim da zablгодарim "Akademiji +" iz Građanah na pozivu i našem dragom Penji Petroviću, koji je od mene zaiska' da iz mojega ćoška arhitekta - prozborim đekoje slovo o ovoj građevini oko koje smo se okupili.

Najprvo ću zborit uopšte o našoj crnogorskoj tradicionalnoj arhitekturi ovoga dijela Crne Gore, iako znam da je dostini pomeđu vas ogromno toga, od onoga što ću izgovorit - znaveno.

Uložiću riječima mojega cijenjenog profesora sa Arhitektonskog fakulteta u Ljubljani, prof. dr Petera Fistera - izgovorenim na jednom predavanju 1983. ili '84. god., čovjeka koji je vas svoj radni vijek proveo obnavljajući i štiteći arhitektonsko našljeđe Slovenije (citiram):

**"Za mene je u cijeloj Jugoslaviji najznačajnije i najkvalitetnije arhitektonsko nasljeđe - tradicionalna makedonska kuća i tradicionalna crnogorska kuća u basenu Skadarskog jezera."
(kraj citata)**

Kad ovakve riječi dođu od čovjeka koji je na temu obnove i zaštite graditeljske baštine doktorira' u Rimu (a znamo što je i kolika je baština arhitekture Italije i kakav je njihov odnos i kriterijumi do nje) i, čovjeka koji je sa desetinama generacija studenata arhitekture "snimio", tj. uradio projekte postojećeg stanja svih seoskih kuća po Sloveniji, koje u arhitektonskom smislu, po njegovim kriterijumima - i u najmanjoj mjeri imaju arhitektonsku vrijednost (tako da svakoja ima svoj elaborat koji sadrži sve grafičke priloge do detalja, sveobuhvatan opis stanja i foto-dokumentaciju) - ondar te riječi imaju velji značaj i sadrže stručnu istinu.

Bio sam ponosan!

Graditeljsko nasljeđe u basenu Skadarskoj jezera sam razvrsta' u četiri dijela iste tipološke cjeline:

- 1. To su domovi ili kuće (nekad našijeh predaka, a danas naše - one koje su skapulale zemljotres '79.) - znači: arhitektura u kojoj se biva ili stanuje - stanbena arhitektura.**
- 2. To su pomoćne građevine - koje služe (da tako rekнем) za privređivanje poput: sušara ili sušnica (ako nijesu u sastavu kuće i pod istijem šljemenom, no su dograđene ili samostojeće), pojate ili (što bi se u Crmnici reklo) trnice i guvna ili gumna.**
- 3. Zatijem - građevine koje ću imentovat javnim ili zajedničkim, a vezane su baš za vode ka izvor života - a to su ovakve vode "skrivenice", ona zidana pročelja sa točkovima živijeh voda i ublovi.**

1. O koncu - radi se o crkvama (seockim i plemenskim) i manastirima - znači: crnogorskoj sakralnoj arhitekturi.

Kratko ću sad baš o ovom potonjem.

Arhitektura našijeh crkava i manastira ima izuzetan arhitektonski značaj i čini (iako mali) jedan tipološki vrijedan dio šireg Mediteranskog sakralnog arhitektonskog korpusa.

Na nijedan Božji način neću propuštiti da i večeras ovđen odgovorno tvrdim - da su nam manastirske crkve i/ili konaci u njihovoj okolini - daklen: manastirski kompleksi poput Beške, Moračnika, Koma, Orahova, itd. (zborim o manastirima u basenu Skadarskog jezera) - u potonjijeh 20-ak godina beznadežno bestragani.

No, to je jedna posebice tema - koja je i više od našega zastiđa.

Ukratko - drugi civilizovani narodi, kad skidaju kaltu sa nekojega krša, koji je djeličak dobra njihove kulture, to čine s pažnjom ka' da vrše operaciju zjenice oka, a mi smo dozvolili anticivilizacijsko činjenje ili vandalsku gradnju po i od našijeh manastira, tj. kulturocid - po sred civilizovane Evrope!

A, kakva nam je bila arhitektura domova ili kuća?

Prvo - naši stari su kuće gradili na neplodnom terenu, da bi sačuvali (više ili manje) to jade obradive zemlje koja je hranila famelju.

To je bilo (po mogućnosti) i na mjestima oklen se iz ili ispred kuće moglo okom videti dio imanja (sporad njegovoga čuvanja da ne bude poarano, itd.) - i uz seocke ulice ili su te ulice naknadno stizale do tijeih novih kuća.

Da, zvali smo ih (i) ulicama!

Kako mi je kuća na vrh sela u Građane i potonja na tu bandu, a pri samoj ulici nam je bila međa od obora, moja pokonja baba Stana Blažova šćaše mi reć:

"Miško, bači balu drača na oni prijelaz navr' ulice, da ni živo ne pasa naviše i ulježe u tu najgornju zgradu s lozama."

Poštovani, kumim ve kapicom crnogorskom - ne dajte (svak sa svoje strane) da ove ovakve naše riječi i jezik našijeh predaka - nestanu!

Arhitektura crnogorske kuće je:

jednostavna, jasnih oblika, često na dva boja, skoro isključivo dvovodnog krova po pravilu nagiba oko 20-21 stepen, figle kanalice sa gravaljama za pokrivač, čistih kamenih zidnih površina sa oknima koja su vertikalno postavljeni pravougaonici lijepih proporcija i relativno malih dimenzija, zarad toga što se ovđen trebalo branit od ljetnjega žaropeka, a ne od studeni - (ovđen je bio marifet skapulat u varovdan i o puštavanju živoga - kad uždi ona bojža zvijezda na nebo).

Zatijem - tu je volat sa jednijem ili na dva svoda, jednokrake skale ili basamacu postavljene pri kući ili pri voltu, pa pižun ili kolomat (kolomat se doduše više odnosi na guvna, ali su u upotrjebi ka' sinonimi bila oba izraza) koji je po navadi ili skoro vazda bio visok oko 40 cm.

Zašto baš toliko?

Zarad toga što kad na njega sedi čeljade prošečne visine - svoj život odmara samo ako je barem i za zeru vrh koljena visočiji od početka stegna, tj. ako je ugao butne kočine i ćevanice manji od 90 stepeni.

Sve je bilo dovedeno do perfekcije, a sve na osnovu viševjekovnog iskustva građenja na ovome terenu i podneblju (mnim na konkretne klimatske uslove) i od ponuđenih prirodnih materijala (obilje krša i to drvene građe) i njihovijeh svojstava.

Radi se o postepeno stvorenoj prepoznatljivoj arhitektonskoj tipologiji, arhitektonskom sklopu i zaokruženoj filozofiji građenja - ka' odrazu optimalnog i/ili racionalnog sistema.

Produkt svega su i bratstvenički grozdovi kuća ili čitave izgrađene kompozicije u fizičkom prostoru za čiju ljepotu - nemam riječi!

Naša tradicionalna arhitektura je sinonim za obje definicije tkz. organske arhitekture, a to je:

Prvo: znaven i ošecajan odnos do gradnje u prirodnom kontekstu ili ambijentu, naših starih (najčešće anonimnih) majstora-graditelja - rukovođenih onijem nečujnim unutrašnjim "glasom", koji ka da im je zborio ili šapta':

Arhitektura je nadogradnja prirode, koja, uz njezino poštovanje i uvažavanje, s prirodom čini cjelinu - samim tijem i ljepotu.

To je bila arhitektura od krša - stopljena s kršima. Tako je stvoren ovdašnji osobiti kulturni pejzaž.

I drugo: organska arhitektura podrazumijeva rast ruća kako se famelja širila (brojno povećavala) uz kontinuiranu dogradnju novih "jedinica" ili djelova sa ognjištem i/ili samo dogradnju kamare/kamara na gornji boj i konobe ispod-dolje.

Kako u dvornjemu izgledu, tako i u unutrašnjosti našijeh starinskih kuća - sve je bilo jednostavno i pročišćeno.

To je značilo mali broj elemenata opreme unutrašnjeg prostora, koje je liše ognjšta činjela: trpeza sa stolovačima, poznije tavulin sa karijegama, škancijera, baun, banak, 'ladnjak (ako ga je bilo) i kočete.

Unazad 100 godina jedan od ključnih ugaonih krša u temelje moderne arhitekture bio je pravac koji se zva' kubizam. Radilo se o arhitekturi jasnih jednostavnih formi-kubusa i pročišćenih zidnih površina.

Poslije zaludnjega lutanja u svjetskoj arhitekturi tokom zadnjega kvarta proteklog stoljeća, danas (i u potonja približno dva desetljeća) - taj nekoji opetovani kubizam (post-postmodernistički neokubizam) čini dominantni dio savremene arhitekture.

Isto važi i za današnju opremu koja je jednostavna i svedena na minimum.

Zašto vi ovo zborim?

Naši preci su, sticajem okolnosti - živjeli tu jednostavnost u građenim strukturama i imali iskustvo tog "minimalizama" u opremanju unutrašnjeg prostora - i - ostavili nam taj "kod".

Želim reći - da je taj današnji likovni izraz ili likovnost fasada u savremenoj svjetskoj arhitekturi i "minimalistički" interijer u saglasju sa našom tradicionalnom arhitekturom i prihvatljiv-pomirljiv našem Mediteranskom podneblju - đe se šenke na sunčeve zrake igraju.

Pripravljajući se za ovo naše skupište i moje zborovanje na njemu - nampanulo mi je nešto o čemu nikad nijesam razmišlja' nit ide čuo ili pročitao'.

Ovo što slijedi nije pravilo, ali zna bit za neke prostore karakteristično!

Prostor u kojemu živimo je dinamičan.

Okružuju nas pokrenute mase i oblici izvanredne ljepote.

To je dramatična scenografija koja ravne crte za horizont nema - ne poznaje, nako kad sa tjih crnih brda pogledamo Adrijatičesko more i na onu njegovu bandu put Italije.

Ta linija spoja neba i zemlje je svuđ valovita i ćera nas da se stalno pitamo: Što je zabrdo?

Ovđe Univerzalni Tvorac nije bio tvrdica, no vrlo inventivan i široke-darežljive ruke.

U takvom okruženju đe nam je oko ispunjeno bogatstvom prirodnih formi vanka svojega doma, težili smo (mimogred svega što sam već reka') ovoj jednostavnosti i mirnim oblicima bez detalja i ornamentike.

To je ravnoteža pomeđu Božjeg i ćovjekovog đela!

Na prostorima đe je prirodno okruženje oskudno ljepotom, manje atraktivno, monotono ili (taman da rekнем) dosadno, ljudi su svoje kuće ukrašavali raznijema detaljima i ćesto dio te ornamentike izđeljane u drvetu - piturali.

I to je bilo iskanje ravnoteže pomeđu skromnih oblika okolnog prostora ili manjkamenta vanka i posvjećenosti oblikovanju svojega doma, preciznije - njegovoj nakićenosti.

Opetujem - ovo nije pravilo, ali je karakteristićno za doste prostore i podneblja, a zavisilo je i od bogatstva prirodnog materijala.

Građevina koja štiti izvor "Lijeska" i čije otkrivanje-nalaženje je - učinjelo da bude stvoreno još jedno djelo ruku naših starih majstora, a koja je motiv našega večerašnjega okupljanja - naravno, dio je ukupne graditeljske tradicije i ovdašnjeg izuzetnog arhitektonskog našljeđa.

Naravno je - da za razliku od kuće, pojate, itd., koje su građene sa zemlje pa naviše, da je ova i druge građevine - izvori ili vode "skrivenice" - građena pod zemljom.

Ali - ona je odraz sveobuhvatnog graditeljskog znanja i one jasne tipologije o kojoj sam već zborio.

Ova građena struktura ima sve arhitektonske elemente, liše samoga krova ka' i naše starinske kuće.

Tu je zid-zidovi i u njima panjega i okno bez telera, tu je kolomat povrh zida (ka zaštita i mjesto đe se može sednut), zatijem - jednokrake skale, volat, pižun (dolje) za počinut i ovi konavalčići ala točkovi kod živijeh voda, koje Začirani zovu "česme".

Kad se čovjek izdalje primiče, a ne zna da je "skrivenica" u pitanju - na prvu bi pomislio da je guvno.

To je lijepo povezivanje sa zajedničkim prostorom ili građenom strukturom (ka' što jesu ovakve vode) - zarad toga što su i guvna bila dostupna drugijema (iako vlasništvo jedne ili više famelja) ili mogli su ih (uz zdogovor) koristiti i ostali sušedi, tj. bratstvenici i plemenici.

Daklen - ovo je i gradnjom ono "nešto drugo" od privatnoga ili samo kutnjega.

Ono odma' samo zbori - da je seocko!

Ima ovđen i jedna za mene veoma interesantna - obrnuta - logika gradnje u odnosu na arhitekturu kuća, tj. vizuelni doživljaj u prostoru - liše onoga "plusa" i "minusa" - u odnosu na površinu zemlje.

Kad čeljade pogleda neku starinsku kuću prvo ugleda-doživi: njezin sami oblik i veličinu kuće, krov, volat, skale, otvore u zidu, pa tek na kraju kad se primakne ugleda pižun ili kolomat (više ka detalj).

Međutijem, ovđen je taman sve obrnuto - ka' što rekoh: sve što se izdalje vidi je pižun, pa teke kad se primaknemo i nakvečimo opazimo sve ostale elemente koje već nabrojah.

Ne velim da su se naši stari majstori - u ovom primjeru nosili logikom obrnutog doživljaja u prostoru i/ili svjesnog obrnutog projektantskog pristupa-koncepta, ali - i ovo je dokaz da su bili do srži i savršenstva ispunjeni izbrušenim znanjem i već davno stečenim iskustvom (recimo) tokom deset i više generacija svojih predaka.

Građena struktura pred nama ima: kompaktnu formu, prijatnu kompoziciju upotrijebljenih arhitektonskih elemenata i povrh ili poviše svega - potaman ostvarenu funkcionalnost.

Temeljno jasna metodologija projektovanja, može sve zadatke logično i uspješno-kvalitetno skončat - u okviru poznate tipologije i sistema gradnje.

Ova građevina šedoči tome.

Ja se našim starim majstorima doslovice - iskreno divim!

Moj prijedlog je da se pokrene inicijativa za sprovođenje zakonske procedure s ciljem proglašavanja dobrom kulture - ove i ovakvih "skrivenica" (kojih ima i na (primjerice radi) Lukovu, u Lješanskoj nahiji, itd.), za koje se utvrdi da to zaslužuju - ka' i (pod istim kriterijumima) sva ona zidana pročelja sa točkovima živijeh voda i ublovi (poput onoga buljuka ublova u Krajini - u Livare).

Ovo nije moje prećerivanje, zarad toga što, ruku na srce - potlje zemljotresa 1979. god., mi - naše tradicionalne crnogorske arhitekture u basenu Skadarskog jezera - skoro da i nemamo više, pa barem da zaštitimo to što se još od vrijednoga zaštititi može.

Ako su nam u pojedino selo, od nekadašnje (recimo) 23 kuće, ostale autentično sačuvane 3, ne možemo zboriti da smo sačuvali svoju tradicionalnu arhitekturu.

Jedini izuzetak su Godinje.

Nije nama zemljotres kriv - priroda ima svoje zakone i treba im biti naredan.

Kad već ondašnja Crna Gora (u, nažalost - onijema i onakvijema okolnostima) nije imala skoposti da pruži i finansijsku i stručnu pomoć (u vidu projekata, dijela građevinske operative i stručnog nadzora) da se, daklen - u njezinoj režiji - barem kuće za koje se procijeni da su izuzetno vrijedna arhitektonska ostvarenja, a koje su se mogle sanirati, konstruktivno i saniraju i osposobe za nastavak življenja u njima, ali se barem moglo - u roku dva mjeseca uraditi (recimo) 10-ak projekata, raznijeh tipova kuća u smislu njihove veličine u osnovi, na dva boja ili prizemnih, projektovanih na različitom terenu ili mikrolokaciji, itd., - a sve u skladu sa arhitektonskom tradicijom i - darivat ih budućim graditeljima-korisnicima uz obavezu poštovanja tjih projekata i uz strogu zabranu gradnje u dojučeranjim slobodnim: ledinama, dolinama, dočevima, baštinama, zgradama, nogaljama i bostanima.

Mi smo se, alaturde gradeći baš na njima - spram to malo obradivog zemljišta ponijeli ka da nam nikad više neće bit potrebito - i ne trebalo nam, ali je jednostavno bilo neophodno da se to zemljište sačuva.

To je pitanje kulture i civilade jednog naroda, tj. civilizacijskog čina!

Da se ne bismo naopako razumjeli - ne mnim da je trebalo zahtijevat da se te nove kuće grade od krša (to ne bi bilo realno), ali - uz savremene materijale i funkcionalnu ugodnost i udobnost tih novih kuća - morale su - dvornji izgled imat u skladu sa nekadašnjim kućama, a to je pitanje: oblika, proporcija, tipologije, arhitektonskih elemenata, krovova na dvije vode (a ne, ka poneđe - na četiri), prikladnog nagiba krovnih ravni, itd.

Slijedi nastavak onoga što je 1983-84. izgovorio oni moj profesor.

Prije toga samo da napomenem:

Ako se bilo kojoj starinskoj seockoj kući u Sloveniji dogodi bilo koja vrsta oštećenja (mala je vjerovatnoća da to bude od zemljotresa, ali - požar, dotrajalost krovne drvene konstrukcije ili fizičko oštećenje bilo kojeg dijela zgrade) - shodno onim elaboratima se može i mora sve obnovit ka' što je izvorno bilo, daklen - autentično, do u nijanse boje fasade.

Ovo što slijedi je jedna veoma teškošena rečenica, poslije koje mi je oni ponos brzo splasnuo, a koja glasi (citiram):

"Kad sam video što su Crnogorci poslije zemljotresa učinjeli od svojih sela i njihove tradicionalne arhitekture - Crnogorci za mene više ne postoje". (kraj citata)

Naravno, nije mi ovo bilo premilo čut, ali sam i tadijer znava da on - samo takav zaljubljenik u tradicionalnu arhitekturu - ima 100-nu pravica da tako nešto i kaže.

No, ko ne poštuje i ne čuva svoju tradiciju - tijekom ne poštuje ni svoje pretke, ni samoga sebe, a - ko ne poštuje samoga sebe, ondaj ga neće ni drugi poštovati, no će gledati da mu "pripomognu", tj. "pruže ruku pomoći" da tu njegovu tradiciju dokonča - u smislu: oburda do kraja!

Napomena:

Ako je već tizi nekizi "drugizi" ne mogu na pravdu Boga prisvojiti ili šklapiti i, po "tamo njihovom" neizostavnom pravilu, što više - ne birajući način - nametnut svoju (tuđu)!

Barem mi Crnogorci u našoj povjesnici zistoj imamo više no dovoljno takvog iskustva!

Samo ću kratko navest jedan primjer kad je u pitanju bačanje pod noge naše jezičke tradicije.

Radi se o jednoj od stotina i stotina crnogorskih riječi koje smo dosljedno potisnuli i do te mjere primičemo zaboravu, da nam mlade generacije ne samo koriste, no i staju u odbranu uvezenih-tuđih riječi (koje nam "odmjenjuju" naše stare-starinske, za mene - jedino ispravne ili pravilne), a riječi svojih predaka nipodaštavaju ili im se čak i sprdaju.

Spomenuo sam ublove.

Daklen, radi se o ublovima - a ne o "bunarima".

Na ovome komatu Crne Gore (i dosta šire i dosta dalje - i po vaskolikoj Crnoj Gori) - nikad, ali nikad i niđe prije 20. vijeka nije postojala riječ "bunar".

Nema je u nijednom Rječniku crnogorskog jezika (ne postoji), a mi smo oni uba ili ubao, djelo Dimitrija Popovića na Cetinje (na trgu pred dvorcem kralja Nikole) imentovali "cetinjski bunar"!

To je sramno i sramotno!

Moramo se konačno avizat ili kapit u glavu i kopornut u tomu smislu - da je grijeh i sramota ne čuvat i ne sačuvat našu nevjerovatnu crnogorsku tradiciju i kulturu, a - ona je nevjerovatna i fascinantna - od Pljevalja do Ulcinja i od Rožaja do Igala - u svim njezinim segmentima!

Nit manjega naroda, nit višijeh dostignuća u: kulturi (umjetnosti, ...), nauci, sportu, ... - no što je Crna Gora dala Evropi i svijetu.

Ovo je istina!

Mnim na one koji 1400 godina življahu na ove bande.

Mnim i na sve one koji se odolen vjekovima zanavijek iseliše - i na njihove potomke.

Mnim na njihova djela po svijetu bijelomu.

Mnim i na one koji se (nažalost) napuštajući ove gore dandandani iseljavaju u tuđinu.

Ovaj naš crnogorski gen je tako veličanstveno strašan i toliko osobit - da je jednostavno nedotakljivo usamljen u svojoj uzvišenosti - što je jedan od mnoštva dokaza naše apsolutne nacionalne samobitnosti!

Povrnuću se još kratko ovoj građevini stvorenoj nad vodom i zarad vode ili izvora "Lijeska", koja je - dio naše tradicije i (ni manje ni više) no i dio našeg identiteta.

Ona je može bit samo dragulj kolika je kap vode u našem jezeru - kad je u pitanju ukupna crnogorska kultura i kulturni pejzaž - ali je u graditeljskom smislu, ka' dio arhitektonskog našljeđa Crne Gore - više od punane kače iz badanja vinskoga tropa - a na prostoru samoga basena Skadarskog jezera ona ima značaj punanoga vijedra, lamice ili sića vode, pod šklap s točka nekoje žive vode.

Za ovakvo njezino čuvanje i očuvanje, dragi Začirani - skidam vi kapu!

**O koncu ove moje bešede - svima vama želim da
zablagodarim na pažnji i poželim svakoje dobro!**